

РАДЫКАЛІЗАЦЫЯ ЛІБЕРАЛЬНА-АПАЗІЦЫЙНАГА РУХУ НА ЭТАПЕ ЎЗДЫМУ ПЕРШАЙ РАСІЙСКОЙ РЭВАЛЮЦЫІ (СТУДЗЕНЬ– КАСТРЫЧНІК 1905 г.)

В. М. Фамін, г. Мінск

Пытанне аб ролі і месцы ліберальнай апазіцыі ў расійскай рэвалюцыі 1905-1907 гг. і праз 100 год пасля яе заканчэння не згубіла сваёй актуальнасці. І не толькі таму, што падзеі тых часоў шмат у чым атрымалі водгукі на сучасным этапе расійскай гісторыі. Яшчэ больш істотным з'явілася тое, што на працягу ўсяго часу гісторыкі так і не здолелі забяспечыць яго распрацоўку на глыбокай, навукова-дакладнай аснове. Разыходжанні ў ацэнках гэтага пытання савецкімі і большасцю постсавецкіх гісторыкаў патрабуюць далейшага непрадудзятага яго вывучэння. Пры гэтым размова павінна ісці не столькі аб пашырэнні кола крыніц, колькі аб выкарыстанні навукова-дакладных метадалагічных прынцыпаў, якія наўпрост адваргаліся савецкімі гісторыкамі.

Зыходным пунктам метадалогіі вывучэння пытання, звязанага з дзейнасцю ліберальнай апазіцыі ў рэвалюцыі 1905-1907 гг., у савецкай гістарыяграфіі з'яўлялася ленінская канцэпцыя трох палітычных лагераў у рэвалюцыі. Канцэпцыя, якая з самага пачатку не мела навуковай абгрунтаванасці і падпарадкоўвалася палітычным інтарэсам барацьбы бальшавіцкай партыі за гегемонію ў рэвалюцыі. Пры гэтым контррэвалюцыйнасць ліберальнага лагера ў рэвалюцыі, якая ў ленінскай інтэрпрэтацыі падавалася як сутнасць расійскага лібералізму ўвогуле, вызначалася на падставе адказу ліберальнай апазіцыі ад сілавога звяржэння царскай самадзяржаўнай улады. Непрызнанне лібераламі метадаў насілля ў палітычнай барацьбе кваліфікавалася У.І. Леніным як іх імкненне да згавору з царызмам, што падавалася як здрадніцтва рэвалюцыі.

Ленінская канцэпцыя трох лагераў у рэвалюцыі 1905-1907 гг. была не проста класава абмежаванай, але і ўвогуле не адпавядала рэальнай расстаноўцы класавых сіл. Яе палітычнай мэтай з'яўлялася ізаляцыя ўсіх цэнтрысцкіх сіл у рэвалюцыі і перавод агульнанароднага супрацьстаяння царызму ў плоскасць разгортвання грамадзянскай вайны ў краіне. Такое разгортванне падзей у рэвалюцыі адпавядала мэтам бальшавіцкай партыі, але прычыла інтарэсам грамадства і краіны. Сведчаннем з'яўляецца развязаная бальшавікамі грамадзянская вайна пасля перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі ў 1917 г.

Будучы вымушанымі трымацца патрабаванняў ленінскай канцэпцыі рускага лібералізму, савецкія гісторыкі фактычна ўсе свае намаганні сканцэнтравалі на абгрунтаванні яе “навуковасці”. Пры гэтым асаблівае значэнне надавалася асвятленню дзейнасці ліберальнай апазіцыі ў рэвалюцыі 1905-1907 гг. як асобнага лагера, інтарэсы якога быццам бы абмяжоўваліся імкненнем расійскай буржуазіі і лібералаў да падзелу ўлады з царызмам. На гэтай глебе ў лібералаў, лічыў У.І. Ленін, існаваў, з аднаго боку, канфлікт з

царызмам, а з другога – гатоўнасць да згоды з ім з-за боязі самадзейнасці мас [1, т. 22, с. 133].

Вылучыўшы лібералаў у самастойны палітычны лагер, У.І. Ленін зрабіў вывад аб тым, што “перамога буржуазнай рэвалюцыі ў нас немагчыма, як перамога буржуазіі. Гэта здаецца парадаксальным, але гэта факт” [1, т. 17, с. 44]. Аднак парадаксальным тут здаецца сам ленінскі вывад, які абвергла Лютаўская (1917 г.) рэвалюцыя.

Тым не менш, распрацоўка савецкімі гісторыкамі пытання аб палітычных паводзінах лібералаў у рэвалюцыі 1905-1907 гг. на справе звязалася да паслядоўнай кананізацыі ленінскай канцэпцыі трох лагераў у рэвалюцыі і контррэвалюцыйнасці ліберальнай апазіцыі. Аб гэтым сведчаць як самі працы гісторыкаў па праблеме ўдзелу лібералаў у рэвалюцыі, так і іх гістарыяграфічныя агляды. У прыватнасці, у 1978 г. выйшла праца вядомага гісторыка В.В. Шэлахаева “Ліберальны лагер напярэдадні і ў гады першай рускай рэвалюцыі ў асвятленні савецкай гістарыяграфіі” [2, с. 236-255]. Аналізуючы працы 20-х гадоў па гэтай праблеме, ён да асноўных іх недахопаў адносіць тое, што ў сапраўднасці з’яўлялася вынікам імкнення аўтараў да аб’ектыўнага асвятлення вывучаемых падзей. Так, адносна поглядаў М.М. Пакроўскага [3, с. 134-135] В.В. Шэлахаеў лічыць памылковую выказаную ім думку аб тым, што ліберальная буржуазія выступала не ў якасці самастойнага палітычнага лагера, а ўключалася ў сістэму агульнага рэвалюцыйнага фронту нараўне з рэвалюцыйнай дэмакратыяй. У віну М.М. Пакроўскаму ставіцца тое, што яго погляды не супадалі з ленінскай трактоўкай ролі буржуазіі ў рэвалюцыі [2, с. 240-241]. З такіх жа пазіцый разглядаюцца працы А.Н. Сляпкова [4], С.Г. Тамсінскага [5], С.Е. Сефа [6] і інш.

Падводзячы вынік гістарыяграфіі 20-х гадоў па гэтаму пытанню, В.В. Шэлахаеў адзначае, што недахопы прац дадзеных аўтараў “...у значнай ступені былі звязаны з недастатковай вывучанасцю ленінскай канцэпцыі рускага лібералізму, яго ацэнак, ролі і месца ліберальнай буржуазіі ў гады першай рускай рэвалюцыі” [2, с. 247]. Затое 30-я гады, адзначае ён, з’явіліся сапраўдным прарывам у вывучэнні пытання аб палітычнай ролі ліберальнай буржуазіі і яе партый у перыяд першай рускай рэвалюцыі. І звязваецца гэты прарыв з выхадам працы Е.Д. Чарменскага [7]. Менавіта Е.Д. Чарменскаму ставіцца з заслугу тое, што ён першым “на вялікім фактычным матэрыяле ... пераканаўча паказаў контррэвалюцыйную прыроду рускай буржуазіі, антынародную сутнасць партыі акцябрыстаў, кадэтаў, мірнаабнаўленцаў і інш.” [2, с. 248].

У пасляваенныя гады найбольш істотнымі па гэтай праблеме з’явіліся працы таго ж Е.Д. Чарменскага, а таксама Л.М. Спірына [8], В.І. Старцава [9] і інш. Іх заслугай лічылася ў першую чаргу тое, што дзякуючы ім “... у літаратуры дастаткова поўна і падрабязна вывучана ленінская канцэпцыя рускага лібералізму, яго ацэнкі буржуазных партый”, а прыцягнуты ім матэрыял дазволіў “... глыбей падаць контррэвалюцыйную сутнасць расійскага лібералізму, які веў за спіной працоўных мас торг з царскай

камарылляй у імя спынення народнай рэвалюцыі” [2, с. 254].

Такім чынам, ужо к канцу 70-х гадоў ХХ ст. ленінская канцэпцыя рускага лібералізму ўсталявалася ў савецкай гістарыяграфіі як непахісная догма. Сваё замацаванне яна атрымала ў капітальнай працы, якая прысвячалася тром расійскім рэвалюцыям і выйшла ў сярэдзіне 80-х гадоў [10]. Перш за ўсё ў ёй атрымала замацаванне ленінская канцэпцыя трох лагераў у рэвалюцыі, таксама як і контррэвалюцыйнасці ліберальнай апазіцыі. “У працэсе першай буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі, – адзначаецца ў кнізе, – расійскі лібералізм канчаткова пераўтварыўся ў контррэвалюцыйную сілу ...” [10, с. 192]. Па тым часе гэта гучала як прыгавор суда вышэйшай інстанцыі.

У посткамуністычнай расійскай гістарыяграфіі ленінская канцэпцыя трох лагераў у рэвалюцыі 1905-1907 гг. і контррэвалюцыйнасці ліберальнай апазіцыі неяк непрыкметна сышла ў нябыт. Аднак пытанне аб ролі, месцы і значэнні ліберальнага руху ў гады рэвалюцыі па-ранейшаму застаецца да канца не вырашаным. На сучасным этапе гісторыкі, як і палітолагі, сканцэнтравалі ўвагу на аналізе працэсаў генезісу, фарміравання і эвалюцыі рускага лібералізму, яго супастаўленні з заходнееўрапейскімі тыпамі лібералізму [11]. Асвятляецца таксама працэс фарміравання і дзейнасці ліберальных палітычных партый у Расіі [12]. Робяцца даволі паспяховыя спробы выявіць прычыны, якія прывялі рускі лібералізм да паражэння ў пачатку ХХ ст. Найбольш істотнай з іх лічыцца тое, што “... рускі лібералізм аказаўся без адэкватнага асяроддзя яго ўспрымання не толькі на ўзроўні соцыума, але і на ўзроўні палітыкі” [11, с. 33].

Прызнанне асуджанасці расійскага лібералізму пачатку ХХ ст. на непазбежнае паражэнне і стала адной з прычын зніжэння ўвагі да вывучэння пытання аб ролі і месцы ліберальнай апазіцыі ў рэвалюцыі 1905-1907 гг. Нават у такой капітальнай працы, як “Расія ў пачатку ХХ ст.”, гаварыцца толькі аб тым, што “вясной-летам 1905 г. крышталізавалася ліберальная апазіцыя ... Аднак ліберальныя цэнтрысты, схільныя ў той перыяд да саюзу з леварадыкальнымі сіламі дзеля сумеснага ціску на ўладу, яўна пралічыліся з надзеямі на народны “кансерватызм” [12, с. 374]. Канешне, за гэтым стаіць прызнанне рэвалюцыйнасці ліберальнай апазіцыі, аднак яе ўклад у справу рэвалюцыі не паказваецца.

Больш пэўную пазіцыю на гэты конт займаюць замежныя гісторыкі. Напрыклад, Рычард Пайпс, які дэтальна даследаваў як расійскую рэвалюцыю, так і пытанне аб месцы і ролі ў ёй расійскіх лібералаў. Вось яго вывад: “1905 год азначаў вяршыню рускага лібералізму – трыумф яго праграмы, стратэгіі і тактыкі. Гэта ж менавіта “Саюз вызвалення” і яго філіялы, земскі рух і “Саюз Саюзаў” прымусілі манархію дараваць Расіі канстытуцыю і парламенцкі лад” [13, с.60-61]. Абгрунтаванне гэтага палажэння атрымала свой працяг у яго фундаментальнай працы “Струве: левы ліберал” [14]. Тут ён піша: “Агонія манархічнага абсалютызму ў Расіі цягнулася год: яе пачаткам стала адбыўшаяся ў кастрычніку 1904 года так званая Парыжская канферэнцыя “апазіцыйных і рэвалюцыйных” партый, а канцом – абвяшчэнне Маніфеста

ад 17 кастрычніка 1905 года. У гэтым Маніфесце манархія безагаворачна капітулівала перад патрабаваннямі, якія вылучыў “Саюз вызвалення” [14, с. 501].

Аб актыўнай ролі ліберальнай апазіцыі ў рэвалюцыйных падзеях 1905 г. пераканаўча сведчаць дакументы і матэрыялы, якія былі прыняты на з’ездах “Саюза вызвалення”, “Саюза земцаў-канстытуцыяналістаў”, земскіх і гарадскіх дзеячаў, а таксама ўспаміны непасрэдных удзельнікаў і актывістаў ліберальна-апазіцыйнага руху. Першым такім з’ездам ва ўмовах рэвалюцыі з’явіўся з’езд “Саюза земцаў-канстытуцыяналістаў” ад 24 лютага 1905 г. У рэчышчы барацьбы з самадзяржаўем, якая разгортвалася ў краіне ў адказ на падзеі 9 студзеня 1905 г. у Санкт-Пецярбурзе, з’езд прыняў палітычную праграму. Яе цэнтральным пунктам з’явілася пытанне аб Устаноўчым сходзе, аб усеагульным праве голасу і аб двухпалатнай сістэме вярхоўнай улады. Была прынята таксама аграрная праграма, якая прадугледжвала неабходнасць дадатковых прырэзак да сялянскай зямлі, у тым ліку і за кошт прыватнаўласніцкіх зямель [15, с. 154].

25-28 сакавіка 1905 г. адбыўся з’езд “Саюза вызвалення”, на якім была прынята яго праграма. У цэлым праграма была скіравана на развіццё і паглыбленне рэвалюцыі. У ёй адзначалася, што вырашэнне крызісу, які перажывала Расія, павінен узяць у свае рукі народ. Таму прадугледжвалася патрабаванне аб неадкладным скліканні Устаноўчага сходу на аснове ўсеагульнай, прамой, роўнай і тайнай падачы галасоў для выпрацоўкі рускай канстытуцыі. Агульнай і непасрэднай мэтай сваёй дзейнасці “Саюз вызвалення” прызнаў карэннае пераўтварэнне дзяржаўнага ладу Расіі на асновах палітычнай свабоды і дэмакратызму [15, с. 158].

9-10 ліпеня 1905 г. адбыўся чарговы з’езд “Саюза земцаў-канстытуцыяналістаў”, а 23-25 жніўня – “Саюза вызвалення”. Найбольш істотным рашэннем з’езда “Саюза земцаў-канстытуцыяналістаў” было прызнанне неабходнасці ўтварэння канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі і выдзяленне ўпаўнаважаных асоб для правядзення падрыхтоўчай працы [15, с. 377-378]. З’езд “Саюза вызвалення” таксама прызнаў “... неабходным прыступіць безадкладна да арганізацыі адкрытай канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі” [15, с. 380]. Для гэтага была створана адпаведная камісія. Пры гэтым планавалася стварэнне адзінай рускай канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі, якая аб’яднала б разам з “Саюзам вызвалення” земскую канстытуцыйную групу, аналагічную групу гарадскіх дзеячаў, а таксама іншыя таго ж напрамку элементы [15, с. 383].

Як вядома, стварыць такую адзіную партыю лібералы не змаглі, што непазбежна зніжала іх магчымасці ў супрацьстаянні царызму. На этапе ўздыму рэвалюцыі ў 1905 г. важную ролю ігралі таксама з’езды земскіх і гарадскіх дзеячаў. За год было праведзена пяць такіх з’ездаў, рашэнні якіх адлюстроўвалі нарастанне рэвалюцыйнай барацьбы ў краіне. Ужо ў верасні 1905 г. Агульнарасійскі з’езд земскіх і гарадскіх дзеячаў прыняў праграму палітычнага пераўтварэння Расіі. Яна прадугледжвала забеспячэнне паўнамаштабных праў і свабод грамадзян Расіі, перадачу вярхоўнай улады

народнаму прадстаўніцтву. З'ездам былі распрацаваны даволі прагрэсіўныя праграмы па пытаннях эканомікі, культуры [15, с. 416-420].

Значэнне з'ездаў, якія праводзіліся ў 1905 г. арганізацыямі ліберальна-апазіцыйнага накірунку, заключалася ў тым, што яны садзейнічалі распрацоўцы агульных патрабаванняў да ўлад па пераўтварэнні Расіі на дэмакратычных пачатках, недапушчэнню хаосу ў краіне, увядзенню рэвалюцыі ў рамкі цывілізаваных форм барацьбы. Вырашыць гэтую задачу лібералы не змаглі, і развіццё падзей пайшло па найгоршым сцэнарыі, які распрацавалі левыя радыкалы. Іх курс на насільнае звяржэнне дзяржаўнай улады ў Расіі атрымаў падтрымку народных мас.

Лібералы ў ходзе рэвалюцыі ў 1905 г. выражалі погляды эліты расійскага грамадства, яны садзейнічалі распрацоўцы палітычных, сацыяльна-эканамічных і культурных патрабаванняў, якія адкрывалі шлях да прагрэсу краіны. Уклад лібералаў у рэвалюцыю ў 1905 г. выяўляўся і ў іх непасрэдным удзеле ў арганізацыі і правядзенні шырокамаштабных народных выступленняў. Гэта асабліва праявілася ў дзейнасці “Саюза Саюзаў”, “Сялянскага Саюза” і інш. Дастаткова сказаць, што “Саюз Саюзаў” у цэлым і асабліва “Расійскі саюз чыгуначнікаў” быў адным з актыўных арганізатараў і кіраўнікоў Усерасійскай кастрычніцкай палітычнай забастоўкі, вынікам якой стаў царскі Маніфест 17 кастрычніка 1917 г.

Усё гэта сведчыць аб актыўным удзеле ліберальнай апазіцыі ў рэвалюцыйных падзеях 1905 г., якія забяспечылі паступальны ўздым рэвалюцыі і змену палітычнай сістэмы Расіі ў напрамку пераўтварэння яе ў канстытуцыйную манархію. Аднак у савецкай гістарыяграфіі ў адпаведнасці з ленінскім поглядам сцвярджаецца, што апазіцыйнасць лабералаў у 1905 г. павялічвалася толькі пад уздзеяннем нарастання самой рэвалюцыі. Палажэнне гэтае нічым не падмацоўваецца, а таму і не можа быць прызнана правільным. Бясспрэчным будзе прызнаць, што існавала ўзаемазалежнасць паміж дзейнасцю ліберальных аб'яднанняў і працэсамі, якія былі звязаны з развіццём і ўздымам рэвалюцыі ў 1905 г.

Літаратура

1. Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 22.
2. Шелохаев В.В. Либеральный лагерь накануне и в годы первой русской революции в освещении советской историографии / Актуальные проблемы советской историографии первой русской революции: сб. ст. М., 1978.
3. Покровский М. Н. Очерки по истории революционного движения в России XIX–XX вв. М., 1924.
4. Слепков А. Н. Классовые противоречия в первой Государственной думе. Пг., 1923.
5. Томсинский С. Г. Борьба классов и партий в первой Государственной думе. Краснодар, 1924. Он же. Борьба классов и партий во второй Государственной думе. М., 1924.
6. Сеф С. Е. Буржуазия в 1905 году. По неизданным архивным материалам.

- М.;Л., 1926.
7. Черменский Е. Д. Буржуазия и царизм в революции 190–1907 гг. М., 1939.
 8. Спирин Л. М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX – 1920 г.). М., 1977.
 9. Старцев В. И. Русская буржуазия и самодержавие в 1905–1917 гг. Л., 1977.
 10. Исторический опыт трех российских революций. Кн. 1. Генеральная репетиция Великого Октября: Первая буржуазно-демократическая революция в России / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. М., 1985.
 11. Русский либерализм: исторические судьбы и перспективы: материалы Междунар. науч. конф. М., 1999.
 12. Политическая история: Россия–СССР–Российская Федерация. В 2 т. М., 1996. Т. 1; Россия в начале XX века. М., 2002; Семенникова Л. И. Россия в мировом сообществе цивилизаций. Брянск, 1999; Политические партии в России. Конец XIX – первая треть XX века. М., 1994.
 13. Пайпс Ричард. Русская революция. М., 1994.
 14. Пайпс Ричард. Струве: левый либерал. 1870–1905. В 2 т. М., 2001. Т. 1.
 15. Либеральное движение в России. 1902–1905 гг. М., 2001.